

ILM UMMONINING FIDOYI G'AVVOSI: SAMIXON ASHIRBOYEV 80 YOSHDA

Norbayeva Shukurjon Xayitbayevna,

f.f.d.(DSc), prof. v.b.,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20195471>

Insoniyat tarixida shunday siymolar bo'ladiki, ularning umr yo'li nafaqat shaxsiy kamolot pallalaridan, balki butun boshli millatning tili, madaniyati va ma'naviyatini yuksaltirishga qaratilgan zahmatli izlanishlardan iborat bo'ladi. O'zbek tilshunosligining darg'alaridan biri, filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyev ana shunday saodatli umr sohiblaridan biridir. Bugun ustoz o'zining muborak 80 yoshini qarshilar ekan, ortga nazar tashlab, o'zi asos solgan ulkan ilmiy maktabning mevalarini, yuzlab shogirdlarining kamolini va ona tilimizning ilmiy poydevori mustahkamlanishiga qo'shgan beqiyos hissasini ko'radi. Ustozning hayot yo'li Turkistonning qadimiy tuprog'idan boshlanib, poytaxtning nufuzli ilm dargohlarigacha cho'zilgan, mashaqqat va sharafiga to'la bir doston kabidir. 1946-yilning aprel oyi, tabiat uyg'onishi bilan hamohang ravishda dunyoga kelgan bu inson, go'yo o'z taqdiri bilan o'zbek tili va adabiyotining mangu bahorini ta'minlashga ahd qilgandek edi. Uning Turkistondagi qadrdon maktabidan boshlangan ta'lim safari, keyinchalik Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutining muqaddas ostonasida davom etdi va bu dargoh olimning nafaqat ilm maskaniga, balki butun hayotiy e'tiqodining shakllanish maydoniga aylandi.

Professor Samixon Ashirboyev ilmiy faoliyatining boshidayoq o'ziga xos jasorat va uzoqni ko'ra bilish qobiliyatini namoyon etdi. O'zbek tilshunosligi tarixini tizimli tadqiq etish hali to'la shakllanmagan bir davrda, olim o'z ustozini professor Saidzoda Usmonov rahbarligida 1875-1917-yillardagi rus turkologlarining asarlari asosida o'zbek tili grammatik qurilishining o'rganilish tarixini tahlil qilishga kirishdi. Bu shunchaki bir ilmiy mavzu emas, balki millatning o'zligini anglash, o'z tilining ildizlarini begona va chet el tadqiqotlari sarchashmasidan izlab topish hamda ularni milliy manfaatlar nuqtayi nazaridan qayta baholash edi. 1975-yilda himoya qilingan nomzodlik dissertatsiyasi tilshunoslik olamida yangi bir yulduz porlayotganidan darak berdi. Shundan so'ng, olimning izlanishlari yanada keng quloq yoyib, o'zbek adabiy tilining gultoji - Alisher Navoiy asarlari tili tomon yo'naldi. Bu borada tilshunosning xizmatlari beqiyosdir, chunki u Navoiy nasriy asarlari sintaksisining

birinchi va eng salohiyatli tadqiqotchisi sifatida maydonga chiqdi. Uning 1990-yilda himoya qilgan doktorlik dissertatsiyasi nafaqat nazariy jihatdan mukammalligi, balki tilimizning tarixiy tadrijini (diaxroniyasini) semantik va struktur jihatdan ochib bergani bilan ham qadrlı bo'ldi. Olimning "Alisher Navoiyning nasriy asarlaridagi sodda gaplarning tarkibiy va ma'no xususiyatlari" hamda "Alisher Navoiy prozasida murakkablashgan sodda gaplar" kabi monografiyalari o'zbek sintaksisining oltin fondidan joy oldi. Bu asarlar shunchaki ilmiy matn emas, balki buyuk mutafakkir bobomizning tafakkur olamini grammatik shakllar orqali kashf etish san'atidir. Samixon Ashirboyev Navoiyning murakkab jumalari zahirida yotgan mantiqiy silsilani zargarlik aniqligida ochib berdi. Bu esa, o'z navbatida, o'zbek adabiy tilining nufuzi tiklanayotgan, davlat tili maqomi uchun kurashlar ketayotgan bir davrda milliy g'ururni yuksaltirishga xizmat qildi. Olimning Qutbning "Xisrav va Shirin" dostoniga bag'ishlangan tadqiqotlari va ellikdan ortiq ilmiy maqolalari tilimizning tarixiy taraqqiyot yo'lini yoritishda mash'ala vazifasini o'tadi. Uning har bir yozgan satri orqasida o'nlab qo'lyozmalarning changini artgan zahmat, tunlar bedorligi va ona tiliga bo'lgan cheksiz sadoqat yotadi. Bu ilmiy jasorat bugun 80 yoshli professorning yuzidagi nurli ajinlarda, mag'rur qomati va dono nigohlarida o'z aksini topgan.

Pedagogik faoliyat va ta'lim tizimini isloh qilish masalasida ham Samixon Ashirboyevning o'rni alohidadir. Nizomiy nomidagi pedagogika universiteti bilan bog'langan yarim asrlik faoliyati davomida u oddiy o'qituvchidan kafedra mudiri, dekan va universitet prorektori kabi mas'uliyatli lavozimlarni munosib ado etdi. Olimning ma'ruzalarini tinglagan minglab talabalar uchun "Qadimgi turkiy til" yoki "O'zbek tili tarixiy grammatikasi" shunchaki o'quv fani emas, balki ajdodlar ruhiga sayohatdek tuyular edi. Ustozning talabalarga bo'lgan munosabati — otalarcha mehribonlik va qat'iy talabchanlikning uyg'unlashgan namunasi edi. Ayniqsa, oliy ta'limning davlat standartlarini yaratishdagi jonbozligi, 33 ta bakalavriat va 57 ta magistratura yo'nalishi bo'yicha me'yoriy hujjatlarning ishlab chiqilishiga rahbarlik qilgani uning nafaqat tilshunos, balki yirik davlat arbobi darajasidagi strategik fikrlash qobiliyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. Uning sa'y-harakatlari bilan bugungi o'zbek pedagogika ta'limi zamonaviy va tizimli shaklga keldi.

Shu o'rinda Samixon Ashirboyevning xalqaro miqyosdagi ma'rifatparvarlik xizmatlarini ham qayd etish joizdir. Qozog'iston Respublikasidagi o'zbek maktablari uchun yaratilgan "O'zbek tili" darsliklari va o'quv dasturlari olimning millat dardi bilan yashashining isbotidir. Begona yurtda o'z ona tilini saqlab qolishga intilayotgan qondoshlarimiz uchun tilshunos olimning darsliklari ma'naviy xaloskor vazifasini o'tadi.

Ustozning noshirlik faoliyati, ilmiy-metodik birlashmalardagi rahbarligi esa ta'lim va ilm-fan o'rtasidagi oltin ko'prikn mustahkamlagani bilan ham ahamiyatlidir.

Mustaqillik yillari tilshunosligida hali yetarli darajada tadqiq obyektiga aylanmagan va dolzarblik kasb etayotgan dialektologiya sohasining takomillashishi hamda rivojida ham Samixon Ashirboyevning o'rnini alohida ta'lidlamoq joiz. Olim bugungi kunda tilshunoslikning boshqa sohalari kabi ushbu sohada ham samarali faoliyat olib bormoqda. Uning ilmiy ishlari o'zbek shevashunosligining nazariy va amaliy asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, Samixon Ashirboyev o'zbek shevalarini tizimli ravishda o'rganish, ularni tasniflash va ilmiy jihatdan izohlash ishlariga katta hissa qo'sha oldi. U o'z tadqiqotlarida shevalarning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini chuqur tahlil qilib, ularning umumxalq tiliga munosabatini aniqlashga harakat qildi. Olim shevalarni o'rganishda faqat nazariy yondashuv bilan cheklanib qolmay, balki amaliy materiallarga tayanib ish olib borganligi bilan ham ajralib turadi.

Samixon Ashirboyevning ushbu sohadagi muhim xizmatlaridan biri - o'zbek dialektologiyasi bo'yicha o'quv adabiyotlari va qo'llanmalar yaratganidir. Dastlab 2013-yilda, keyinchalik 2016-yilda nashr etilgan va bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan "O'zbek dialektologiyasi" darsligi esa mustaqillik yillarida yaratilgan eng mukammal o'quv adabiyotlardan biri sifatida e'tirof etildi. Shuningdek, uning muallifligidagi "Areal lingvistika" darsligi ham respublikamizning barcha oliy ta'lim muassasalarida magistrantlar uchun asosiy qo'llanma bo'lib xizmat qilmoqda. Bu darsliklar orqali talabalar o'zbek shevalarining rang-barangligini, tilimizning jonli tomirlari qanday urib turganini chuqur his qila oladilar.

Xalq tilining jonli shakli bo'lgan shevalarini yig'ish va tadqiq qilishda ham ustozning xizmatlari beqiyos. "O'zbek tilining davlat tili sifatida qo'llanilishini kengaytirish, rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab -quvvatlash, o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha 2019-2020- yillarga mo'ljallangan chora-tadbirlar dasturi"da "O'zbek shevashunosligi markazi"ni tashkil qilish ko'zda tutilgan. Shulardan kelib chiqqan holda, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida "O'zbek shevalari tadqiqoti va ta'limini muvofiqlashtirish Markazi" tashkil qilingan edi. Samixon Ashirboyev ushbu Markazga bevosita rahbarlik qilib kelmoqda. Markaz huzurida shevashunoslik bo'yicha muvofiqlashtiruvchi kengash ham tashkil qilingan bo'lib, unga respublikamizning barcha oliy ta'lim muassasalaridan dialektolog olimlar jalb qilingan. Ushbu hayrli ishga ham ustozning o'zlari bosh-qosh bo'lib kelmoqdalar va

buning natijasi o'laroq, Respublikamizda o'zbek shevalari yuzasidan tadqiqot ishlari yanada jonlanmoqda.

Samixon Ashirboyevning ilmiy maslahatchiligi va rahbarligida o'zbek shevalarining o'ziga xos xususiyatlari, xususan, ularning tarixiy taraqqiyoti, shevalarning shakllanishida ijtimoiy, geografik va tarixiy omillar, o'zbek tilining dialektal tarkibi va uning rivojlanish qonuniyatlari, o'zbek shevalarining boshqa turkiy tillar bilan munosabati kabi masalalar yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Buning amaliy natijasi sifatida 2023-2024-yillarda Ustoz rahbarligida Z. Xidraliyevaning "O'zbek tilining Iqon shevasi", A.Turdialiyevning "Denov shevasini areal o'rganish va til korpusiga joylashtirish", E.Alimardanovning "Xorazm dialektal zonasida o'zbek va turkman shevalarining o'zaro ta'siri (kontaktologik aspekt)" mavzularidagi falsafa doktorlik ishlari maydonga keldi. Hozirgi kunda ham ko'pgina yosh tadqiqotchilar Ustoz rahbarligida o'zbek shevalari yuzasidan tadqiqot ishlarini davom qildirmoqdalar.

Samixon Ashirboyevning Xorazm tilshunoslik maktabi bilan ilmiy aloqalari ko'p yillardan beri davom qilib kelmoqda. Keyinchalik ushbu ilmiy aloqalarning yanada mustahkamlana borishida aynan "O'zbek shevalari tadqiqoti va ta'limini muvofiqlashtirish Markazi" ham muhim omil bo'lgani ehtimoldan xoli emas. Tilshunoslikning turli dolzarb muammolari, xususan, til tarixi, o'zbek shevalari bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlarda Ustoz doimo bizdan o'z bilimlari va amaliy yordamlarini ayamaydilar. Shuning uchun bo'lsa kerak, biz Xorazm tilshunoslik maktabi vakillarining Samixon Ashirboyevga bo'lgan hurmat va e'tiborimiz, mehrimiz cheksizdir.

Bugun Ustozimiz Samixon Ashirboyev 80 yoshlik dovonida turib, o'zi tarbiyalagan fan doktorlari, nomzodlari va minglab shogirdlarining hurmat-ehtiromi og'ushida hayot zavqini surmoqda. Uning hayoti ilmga fidoyilikning, ustozlikka sadoqatning va millatga muhabbatning jonli timsolidir.

So'zimiz yakunida shuni alohida ta'kidlaymizki, Ustoz Samixon Ashirboyev kabi olimlar bor ekan, o'zbek tili o'zining qadimiyligini yo'qotmaydi, o'zining jozibasini asraydi va kelajak avlodlarga bus-butun yetib boradi. Muhtaram ustoz, Sizning qutlug' 80 yillik yubiley yoshingiz butun o'zbek ilm-fani, tilshunosligi va pedagogikasining tantanasidir. Sizga uzoq yillar sog'lik-salomatlik, oilaviy baxt va ilmiy ijodingizda yangi-yangi zafarlar tilaymiz. Sizning nurli siymongiz va yaratgan ilmiy merosingiz asrlar davomida ona tilimizning posboni bo'lib xizmat qilishi shubhasizdir. Umringiz uzoq, martabangiz hamisha ulug' bo'lsin, aziz va mo'tabar Ustoz!